

МІСЦЕ СИНЕРГЕТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ В МЕТОДОЛОГІЇ ПРАВОВИХ І КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Піддано аналізу передумови та можливості застосування основних положень синергетичної парадигми як методологічного підґрунтя правових досліджень взагалі, так й кримінологічних зокрема. Припускається, що на підставі синергетичного підходу можливо суттєве вдосконалення системи запобігання й протидії злочинності як на загально-соціальному, так й на спеціально-кримінологічному рівнях.

Ключові слова: синергетика, методологія, кримінологія, запобігання злочинності.

В умовах сьогодення людство та всі суспільні й державні утворення, в тому числі й Україна як частина світового устрою, переживають значні зміни: ми перебуваємо в кардинально новій політичній, економічній, духовно-ідеологічній ситуації порівняно з кінцем ХХ ст., що характеризується соціально-господарською стагнацією, політичною, культурно-виховною та морально-психологічною невизначеністю. Головним же протиріччям існуючого правопорядку є суттєва відмінність між нормою закону та її розумінням, результатами застосування членами суспільства, для яких цей закон створювався. Логічно було б припустити, що збільшення кількості позовів мало б свідчити про підвищення рівня правової свідомості громадян, а отже, і правової культури, а оскільки остання є однією з якісних характеристик правової системи – то й про зміцнення правової системи взагалі. Проте, на жаль, такий перехід «кількості в якість» не відбувається. Найпопулярніше гасло сьогодення – у дусі позитивізму ХІХ ст.: «Дайте нам гарні закони!». Водночас постає природне питання: а чи достатньо об'єднати декілька норм у певну

форму, щоб вони були адекватно сприйняті суспільством і належним чином регулювали відносини в ньому?

В науці існує декілька типологій методологій пізнання правової дійсності, побудованих за різними підставами. Найбільш загальною та об'ємною з них є типологія, що виділяє метафізику права, природно-правову філософію, юридичний позитивізм, діалектику, соціологію права, культурологію права. У цей перелік можна також було б включити феноменологію та герменевтику, але вони, як методологічне підґрунтя, застосовуються до дослідження базових витоків, першоджерел правового реагування та регулювання соціальних процесів. Застосування ж таких методологій при дослідженні злочинності й системи запобігання та протидії їй є досить утрудненим, оскільки вони орієнтовані на дослідження широкої правової реальності із застосуванням вузько-наукових методів пізнання.

Право, доведене наприкінці ХХ ст. до бездоганності комп'ютерної системи, відстає від проблем людства, тому методологія юридичної науки повинна системно відповісти на виклики сьогодення, використовуючи філософські та наукові досягнення. Один із варіантів ймовірних відповідей на вище згадані проблеми пропонує синергетика [9, с. 59].

Актуальність дослідження ролі синергетичної парадигми в юриспруденції визначається також сучасною методологічною і теоретичною ситуацією в соціально-гуманітарних (у тому числі й правових) науках, які розвиваються переважно в рамках лінійної парадигми, що зазвичай представляють соціальну еволюцію моністично: як одноваріантний і безальтернативний розвиток. Подібні уявлення про соціальну динаміку потребують змін. Сьогодні постала гостра проблема адаптації до глобальних перетворень, формування нового світогляду, що відповідає сучасності та здатний розширити можливості людини щодо розуміння різних правових явищ і процесів навколо [Там само, с. 58].

Мета статті – визначити передумови застосування у правових і кримінологічних дослідженнях положень, принципів і наукового інструментарію синергетичної парадигми.

Синергетика як метод пізнання, що набув осмислення на філософському рівні, пропонує принципово нові підходи до пізнання дійсності. Від застосування синергетики вчені вправі очікувати істотного позитивного ефекту у вигляді нових наукових теорій у різних галузях людського знання, що мають пояснити механізм виникнення й розвитку різноманітних явищ у матеріальному світі й світі ідей. Саме синергетика здатна запропонувати нові відповіді на «споконвічні» питання філософії про взаємозв'язок матеріального та ідеального, причини виникнення і форми існування матерії, єдність природи мікро-, макро- і мегасвіту, механізми виникнення життя й розуму, межі пізнання та напрямки розвитку соціуму тощо.

Істотна відмінність синергетики від інших традиційних методів наукового пізнання полягає в тому, що вона, вивчаючи складні системні утворення, досліджує при цьому не сутність складових частин (елементів) цих систем (що є змістом «класичного» наукового аналізу), а насамперед характер системних зв'язків між цими елементами. Такий підхід надає незвичайні результати, головним з яких, очевидно, є відкриття універсальних закономірностей, які однаково властиві всім системним утворенням, незалежно від рівня складності елементів, що їх складають: фізичним, хімічним, біологічним, психологічним, соціальним, технічним. Така універсальність, ізоморфність законів синергетики відкриває можливість поступово сформувати мову «загальнонаукового», міждисциплінарного рівня, яка дозволила б краще розуміти один одного представникам точних і гуманітарних наук: фізику і соціологу, техніку та юристу.

Слід зазначити, що можливість пояснення соціальних (у тому числі правових) явищ із «природничо-наукових» позицій синергетики з методологічної точки зору має революційний характер, а тому є для дослідника досить привабливою й обіцяє одержання неочевидних і прогресивних результатів [7, с. 3-4].

Синергетика – новий науковий напрям, який виступає методологічною основою для розкриття теорії самоорганізації в сучасному правознавстві.

Синергетика орієнтована на пошук певних універсальних законів еволюції та самоконструювання складних правових систем, законів еволюції відкритих нерівноважних систем будь-якої природи. Синергетична методологія в теорії права є актуальною у зв'язку із зростанням кількості нормативно-правових актів, розширенням їх кола дії й закріпленням в них різнорідних, часом конфліктуючих один з одним суспільних інтересів. Синергетична методологія в теорії права розвиває концепцію самоорганізації права, підкреслюючи зростаючу небезпеку дезорганізації. Вона вказує на причини непередбаченої реакції суб'єктів при функціонуванні правовідносин.

Синергетичний підхід дозволяє по-новому поглянути на питання подолання та усунення протиріч у нормативних й інших правових актах. Дослідженням з теорії держави і права багато в чому сприяє структурно-системний підхід. Специфіка синергетичного підходу полягає в доповненні його великим блоком, що вивчає закономірності неузгодженості системи права. Саме тому впровадження й обґрунтування необхідності синергетичного підходу в праві являє важливе й актуальне наукове завдання. Крім того, науковий підхід з використанням ідей синергетики дозволяє освоїти якісно нову групу методів і принципів дослідження в теорії права. Синергетичні ідеї можуть допомогти «розкрити» значні резерви для підвищення ефективності правового регулювання [15, с. 2]

Одним із перших, хто замислився про можливість застосування синергетичного методу до правових явищ, був відомий вчений-правознавець А. Б. Венгеров. З приводу змін, що відбуваються в сучасній методології права, він зазначав, що одні зміни відображають загальну методологічну кризу всього вітчизняного суспільствознавства, в основі якого лежить криза так званої матеріалістичної діалектики (рухнула утопічна комуністична ідея, захиталася її методологічна основа – діалектика). Інші зміни свідчать про дійсно революційні зміни в усій сфері наукового знання, а саме ті, що пов'язані з формуванням синергетичного світосприйняття, яке йде на зміну діалектико-матеріалістичним уявленням.

Поширення цих методологічних новацій у науковому правовому знанні – не данина моді, не переодягнення в новий, «синергетичний» одяг старих, звичних положень. Що стосується вивчення права в його цілісності, ця синергетична методологія являє собою не кон'юнктурне механічне запозичення, а означає органічну потребу вивчати право в його нових формах існування, адекватних переходу людства в загальнопланетарному масштабі до ринкових процесів, що саморегулюються в економічному житті, формування потужної інформаційної сфери людства, політичного поліцентризму (появі декількох потужних центрів) і спонтанним засадам у сучасному міжнародному житті [5, с. 308–311]. Загалом, він вважав, що матеріалістична діалектика, яка стверджувала примат необхідного над випадковим, під впливом нових знань і нового історичного досвіду вичерпала, в основному, свій пізнавальний і прогностичний потенціал у соціальній, у тому числі й правовій сфері. На зміну їй має прийти синергетика як філософське вчення, що по-новому розглядає роль необхідного й випадкового в еволюційних процесах. А. Б. Венгеров вважав, що синергетика здатна пояснити більш широке коло явищ, ніж матеріалістична діалектика, і включає останню як окремий випадок [Там само, с. 36–45].

Відмінності між діалектикою (як традиційно домінуючим до сьогодні методологічним підґрунтям у переважній більшості галузей знань, у тому числі й правознавстві) та синергетикою, як новим світосприйняттям, науковець наводив у вигляді таблиці [Там само, с. 60].

Крім А. Б. Венгерова, у середині 80-х рр. ХХ ст. Г. А. Туманов звертав увагу на те, що «теорія державного управління збагатиться, якщо використає ідеї та положення синергетики – нового наукового напрямку, що досліджує конкретні механізми і закономірності самоорганізації, яка розглядається як результат активності та саморуху матерії» [12, с. 40]. На можливість використання синергетичного підходу в юридичних дослідженнях вказував у своїх дослідженнях і І. Л. Честнов [13, с. 166].

Таблиця

<i>Розвиток (динамічний процес)</i>	<i>Діалектика</i>	<i>Синергетика</i>
Причина	Єдність і боротьба протилежностей; протиріччя; заперечення заперечення; перехід кількості в якість	Нерівноважність; нестабільність; кризи; еволюція і коеволюція
Форми	Переривання поступовості; «скачки»; «по спіралі» («зняття»); від нижчого до вищого	Накопичення флуктацій (відхилень); біфуркація; фазові переходи; самочинний перехід системи в новий стан; нелінійність, лавиноподібні процеси; самоорганізація
Властивості	Детермінованість; випадкове – форма прояву необхідного	Вірогідна випадковість; ворожильний випадок (поява віяла можливостей та їх відбір); детермінованість (окремі області універсуму)
Фактори	Об'єктивні, суб'єктивні; закономірності; тенденції	Малі впливи; випадок; аттрактори; параметр порядку; вплив процесів на мікрорівні через мезорівні на макрорівні
Результати	Необхідне в кінцевому випадку; поворотний рух; зміни (в тому числі через вплив середовища, що змінилося, на суб'єкт динамічного процесу)	Поява багаторівневого цілого, яке не дорівнює сумі частин; нова нерівноважність; незворотність; невідповідність замислу; ускладнення
Способи пізнання і перевірка результатів	Сходження від абстрактного до конкретного і від конкретного до абстрактного; практика – критерій істини	Раціоналізм; редукціонізм; коеволюціонізм; непередбачуваність

Очевидно, що застосуванню синергетичної методології в юриспруденції мають передувати комплексні дослідження, спрямовані на визначення галузі такого застосування. Іншими словами, попередньо слід з'ясувати: які правові явища можуть бути вивчені із використанням законів та принципів синергетики за умови дотримання при цьому наукової коректності, необхідної для одержання об'єктивних результатів?

Щоб відповісти на поставлене питання, насамперед зазначимо, що предметом вивчення за допомогою специфічного категоріально-методологічного інструментарію синергетики можуть бути тільки системи, тобто сукупність елементів, що мають внутрішні (внутрішньо-системні)

зв'язки. Відомо, що всі правові явища можна представити як елементи єдиної системи, яка в науці одержала назву правової системи. Під нею розуміють всю сукупність взаємопов'язаних юридичних засобів (явищ), які справляють регулятивно-організуючий і стабілізуючий вплив на суспільні відносини, поведінку людей. Сьогодні можна виділити близько двохсот національних правових систем, які перебувають на різних рівнях (етапах) свого розвитку [7, с. 4].

Щоб у системі виявлялися синергетичні закономірності, вона має бути досить складною. Зрозуміло, що явище самоорганізації (утворення структур) можна спостерігати тільки в системах з досить значною кількістю елементів (інакше нема чому буде брати участь у процесах структуризації на «макрорівні»). Відомо, що елементами правової системи є: позитивне право, правотворчість, правовідносини, правосуддя, правове регулювання, правові інституції, правосвідомість та ін. Вичерпного переліку елементів правової системи не існує, оскільки відсутні чіткі критерії віднесення до неї тих або інших соціальних явищ [Там само, с. 4-5]. Отже, можна дійти висновку, що правова система є досить складною, щоб її можна було досліджувати з точки зору синергетики.

Синергетичні закономірності виявляються лише у відкритих системах, тобто таких, що взаємодіють із навколишнім середовищем. Правова система породжена суспільством і є складовою частиною, аспектом його функціонування. Вона розвивається, виходячи з необхідності врегулювання певних соціальних відносин нормами права. Таким чином, навколишнім середовищем для правової системи є соціум. Інакше кажучи, правова система є елементом, підсистемою сутності більш високого рівня – соціальної системи. Між соціумом і правовою системою відбуваються перманентні процеси обміну енергією та інформацією. Причому інформація про суспільні потреби, говорячи мовою синергетики, є тим «накачуванням», що призводить до утворення структур у правовій системі (правових явищ, правових інституцій, правовідносин тощо). У свою чергу, правова система активно впливає на стан

соціуму, змінюючи його енергетичні та інформаційні характеристики й сприяючи (або перешкоджаючи) його руху. При цьому слід враховувати, що соціальна система містить у собі також інші підсистеми – економічну, політичну, ідеологічну тощо, які мають тісні зв'язки із правовою системою і чинять на неї істотний вплив. Таким чином, для виявлення й вивчення синергетичних закономірностей у правовій системі дослідник буде змушений розглядати її в комплексі з іншими підсистемами соціуму.

Слід зазначити, що такий комплексний підхід до вивчення правових явищ сьогодні практично не використовується. З цього приводу доречною є думка К. В. Шундикова, який стверджує, що «юристам на сьогодні ще дуже мало відомо про реальні механізми взаємозв'язку правового і неправового в сучасній складноорганізованій системі громадського життя. Більшість дослідників, розглядаючи тезу про тісний взаємозв'язок права з економікою, політикою, мораллю та ін. на рівні догми, уникають спеціального дослідження цих проблем у своїх роботах. Більше того, серед правознавців поширена думка про необхідність боротьби за «чистоту предмета» своєї науки, що на практиці призводить до рішучого ігнорування тих питань, які виходять за рамки власне юридичної проблематики. Вважаємо, що з подібною постановкою питання можна було б погодитися за умови, якби процес правового регулювання являв собою аналог якогось лабораторного процесу, що протікає в споконвічно завданих та підтримуваних умовах, змінювання яких можна ігнорувати як зневажливо малі величини. Однак у реальності все відбувається саме навпаки: він являє собою зразок сильно нерівноважного й відкритого процесу, розвиток і результати розвитку якого багато в чому визначені впливом «зовнішнього чинника». Без аналізу останнього уявлення юристів про об'єкт свого дослідження будуть вельми грубою абстракцією, що істотно збіднює і спрощує реальну картину» [16, с. 150-151].

Відсутність комплексного, міждисциплінарного підходу до вивчення правових явищ є однією з істотних причин, що впливають на сумнівну оптимальність змісту правових актів і недостатню ефективність їх застосування.

Крім зазначеного, не можна забувати і про те, що дію законів синергетики можна спостерігати винятково в динамічних (рухомих, змінюваних) системах. При цьому рух у складній системі слід розуміти у філософському сенсі – як її розвиток, що з позицій синергетики розглядається як послідовність процесів структуризації (упорядкування) і деструктуризації (хаотизації). Крім того, варто мати на увазі, що розвиток системи може відбуватися не тільки в часі, але й у просторі (у формі просторового розподілу або ж експансії).

Правова система та її елементи перебувають у стані перманентного розвитку, напрями й інтенсивність якого визначаються низкою чинників, головним серед них є потреба в упорядкуванні (структуруванні) суспільних відносин. При цьому розвиток правових систем у різних державах відбувається неоднаково [5, с. 6].

Отже, можна зробити висновок про принципову можливість дослідження правових явищ з позицій синергетики, оскільки вони характеризуються системністю, складністю, відкритістю й динамічністю. Саме в таких системах відбуваються процеси самоорганізації, які, по суті, є формою взаємодії (протиборства або спільного руху) елементів системи під впливом чинників зовнішнього середовища.

У завершення необхідним вважається коротко розглянути можливі напрями дослідження правових явищ за допомогою синергетичних закономірностей. Розглядаючи конкретні перспективні напрями дослідження правових явищ з позицій синергетики, можна казати про дослідження нормативно-правових актів і договорів. Перспективним також слід вважати вивчення судових прецедентів, правових звичаїв, процесу правотворчості, правовідносин, правосвідомості та багатьох інших елементів правової системи.

Так, дослідження нормативно-правових актів і нормативних договорів слід відокремити колом проблем, що виникають щодо певного виду суспільних відносин, які ним регулюються. Крім того, таке дослідження слід здійснювати або в ретроспективі (рух у часі), або в сукупності систем права (рух у просторі),

або в часовій і просторовій сферах одночасно. Його метою може бути, наприклад, пошук відповіді на питання про можливість поширення парадигми дотримання прав людини на всі системи права («чи є безправ'я одних народів умовою реалізації свободи інших?»), про шляхи трансформації мусульманського права в напрямку європейської правової традиції тощо.

Перспективним слід вважати вивчення судових прецедентів, оскільки в них знаходять безпосереднє відбиття процеси соціальної самоорганізації. Рішення суду з конкретної справи, будучи актом правотворчості, є водночас процесом організації певних суспільних відносин. При цьому вибір суддею одного з можливих судових рішень можна розглядати як точку біфуркації (вибору системою подальшого шляху розвитку), а фактичні обставини, що впливають на рішення судді, – як флуктуації (випадкові процеси, що роблять вплив на цей вибір). Таким чином, система правових норм, що формується на основі судових прецедентів, виявляється безпосереднім результатом процесів самоорганізації в суспільстві.

Можна також припустити, що наслідком процесів соціальної самоорганізації є правові звичаї, що складаються «природним чином» як форма вираження громадської думки з приводу певних поведінкових актів. Слід зазначити, що механізм формування громадської думки вивчений з позицій синергетики відносно добре. Тому застосування синергетичних підходів для вивчення генезису права доцільно починати саме з дослідження механізмів формування норм суспільної моралі й правових звичаїв як джерел права.

Цікавим уявляється також дослідження процесу творчості взагалі та правотворчості в сенсі нашого дослідження. Якщо говорити про законодавчі акти, то вони приймаються представницьким органом влади на основі обговорення в профільних комітетах (комісіях) і дебатів на пленарному засіданні. При цьому зміст законопроекту постійно змінюється внаслідок протиборства думок, взаємного переконання представників різних політичних партій у своїй правоті щодо кожної норми права. У результаті поступово починає працювати одна основна для даного законопроекту ідея, що згодом

виступає як параметр порядку, підкоряючи собі подальший процес законотворчості. Вона породжує умови-висновки-наслідки, які стають реальним наповненням майбутнього закону.

Синергетичні закономірності спостерігаються також у процесах «доведення» чинних нормативних актів, приведення їх у відповідність із суспільними потребами, що змінюються, шляхом внесення до них змін і доповнень. У цьому випадку зміст нормативного акта доводиться до стану максимальної відповідності існуючим на даний момент часу соціальним потребам, тобто, говорячи мовою синергетики, до стану-аттрактора з найменшою потенційною енергією. Особливістю цього процесу є те, що він здійснюється в «покроковому» режимі (дискретно). На відміну від нього, процес формування суспільних потреб можна умовно вважати таким, що відбувається безперервно. Тому між соціальними відносинами, які потребують правового регулювання, й відповідними правовими нормами завжди існує «дистанція», яка визначає «відставання» права від соціальних реалій і з часом на локальному рівні лише наростає, породжуючи нестійкі «біфуркаційні» стани й хаотичні явища в суспільстві. Ця «дистанція» є головною причиною правотворчості як діяльності з упорядкування суспільних відносин.

Говорячи про можливість дослідження правовідносин з позицій синергетики, слід зазначити, що таке дослідження є невід'ємним від вивчення процесів самоорганізації у сфері соціальних відносин, тому що правовідносини є ніщо інше, як соціальні відносини, урегульовані правом. Саме через правовідносини правова система найбільш тісно «переплітається» з іншими елементами соціальної системи (економічною, політичною та ін.). Удосконалення демократії, роздержавлення громадського життя, розвиток ринкових відносин свідчать про активізацію процесів самоорганізації соціуму і є сьогодні найбільш значимими її формами. Тому значення синергетичного методу для вивчення правових явищ зростає.

Соціальні відносини, будучи елементами соціуму як системи, перебувають у постійному русі, утворюючи структури. Ці структури

формується певною мірою неупорядковано й далеко не завжди сприяють руху соціуму в напрямку стану-аттрактора. Їх упорядкування відбувається через усвідомлену діяльність людини й здавна здійснюється у формі права. Однак не будь-яке впорядкування сприяє суспільному прогресу. Багато століть законодавець намагається привнести в соціальну систему «параметр порядку» ззовні у вигляді власної волі, що ґрунтується на амбіціях правителів або ідеологічних догматах. Такий підхід не відповідає основним положенням синергетики й у загальному випадку може бути розцінений як волюнтаристичний, що виходить з розуміння вирішальної ролі волі особистості в суспільному розвитку.

Вірогідніше всього подальший розвиток синергетики у праві буде проходити у двох напрямках. Перший передбачає застосування нового методу пізнання спочатку в загально-правових науках (теорія держави і права, філософія права) з поступовим поширенням на «галузеві» та «спеціальні» правові науки. Це пояснюється логікою наукового дослідження: не пізнавши загального, неможливо пізнати часткового. В іншому випадку при вивченні окремих (часткових) питань дослідник на кожному кроці буде «наштовхуватися» на невирішені проблеми загального характеру. Другий напрям полягає в поступовому «просуванні» синергетичного методу від пізнання соціальних і соціально-правових явищ до «чисто» правових.

Дані напрями застосування синергетики у праві формуються вже сьогодні. Відомо, що до синергетичного методу пізнання вельми обережно ставляться представники наук, що використовують переважно догматичні підходи до вивчення права. Йдеться, насамперед, про теорії «галузевого» матеріального й процесуального права. Разом із тим сьогодні з'являються наукові праці з теорії держави та права, в яких робляться спроби осмислення й застосування синергетики як нового методу юридичної науки. Крім того, перспективним слід вважати застосування синергетики в «соціально-правових» науках: соціології права, теорії державного управління, кримінології та інших [5, с. 7–11].

Також слід зазначити, що сучасна юридична наука не може і далі лишатися осторонь від магістральних напрямлень розвитку філософської думки; використання досягнень синергетики в юриспруденції дозволить розглядати правові явища в нетрадиційних аспектах, а саме як складні системні утворення, сталість яких залежить від ступеня їхньої відповідності суспільним потребам, а розвиток відбувається відповідно до певних закономірностей, які можуть бути використані для вирішення завдань прогнозування та оптимізації.

У рамках кримінології є конструктивними, заслуговують на увагу та можуть знайти застосування оригінальні уявлення синергетики про багатоваріантність і непередбачуваність, види випадковості, глибокий взаємозв'язок хаосу і порядку, процеси та механізми самоорганізації в природі й суспільстві, специфіку відкритих (нелінійних) систем тощо. Синергетичні ідеї були б корисні в кримінології як для пояснення причин злочинної поведінки, так і для організації систем профілактичного та правового впливу на злочинність.

Одним з принципів положень синергетики, яке може бути безпосередньо застосованим у кримінологічній науці, є теза про те, що випадковість може виступати не тільки як прояв необхідності, але і як доповнення до неї.

Слід розрізняти два види випадковості. По-перше, це класична випадковість, коли необхідність виявляється через низку випадковостей. Але є випадковість, яка лише доповнює необхідність, привносячи в процеси взаємодії елементи непередбачуваності й невизначеності [8, с. 22]. Саме остання обставина дає підстави говорити як про випадкового злочинця, так і про випадкове скоєння злочину.

Правомірність твердження про можливість випадкового скоєння злочину викликає сумніви у деяких кримінологів. Так, Ю. М. Антонян вважає, що «злочинна поведінка, взята в контексті індивідуального життя, уявляється не випадковою, а закономірною» [2, с. 62].

Приводом для вищенаведеного коментаря послужила наступна кримінальна справа. Вчителька *T.*, яка характеризується виключно позитивно, не витримавши багаторічного пияцтва і катування з боку свого чоловіка, врешті-решт вбиває його. Уявляється, що закономірність (необхідність) тут полягає в тому, що поведінка чоловіка, викликаючи гострі конфлікти в родині, створює високу ймовірність їх насильницького вирішення. Але те, що постійно страждаюча і завідомо більш слабка сторона в цих конфліктах раптом поведе себе агресивно і «поміняється місцями» з дебоширом і потенційним убивцею – «справжня» випадковість. «Закономірність» насильницького злочину тут доповнюється такою «випадковістю», як непередбачувана афективна поведінка жертви сімейних конфліктів, що перетворилася з потенційної потерпілої від вбивства у вбивцю реальну. Погодимось, що більш закономірний і поширений фінал у подібних драм – інший.

Ю. М. Антонян вважає, що *T.* випадковим злочинцем ніяк не є, оскільки могла бути підготовлена до зустрічі з такою ситуацією, в якій вбила чоловіка: конфліктні відносини з ним існували протягом 18 років [2, с. 62]. Однак саме та обставина, що вчителька терпіла знущання і побиття так довго, а не спробувала вбити його набагато раніше, якраз і свідчить про випадковість, несподіванку і непередбачуваність настільки трагічного результату подій. Таким чином, деякі причини індивідуальної злочинної поведінки можуть бути цілком випадковими і непередбачуваними. Але це дослідження на індивідуальному рівні. Нагальним же завданням сьогодення є вихід на більш високі рівні абстрагування.

Для пояснення причин злочинності може виявитися корисним також використання кримінологією принципу підпорядкування. У синергетиці даний принцип означає, що складне завдання можна звести – без ризику впасти у спрощення – до вирішення невеликої кількості змінних («параметрів порядку»), які визначають усі інші. У пізнанні причинного комплексу злочинності дуже важливо було б знайти ті узагальнюючі показники, які відіграють у системі названого комплексу головну, визначальну роль [1, с. 65].

Визначення проблем запобігання та протидії злочинності, особливо з її стійкими організованими формами, значно збагатить ідея синергетики про процеси самоорганізації та шляхи впливу на ці процеси ззовні.

Можливо, що синергетичний підхід може бути покладений в основу і для принципово нової концепції профілактики злочинності в цілому. Так, синергетичні уявлення дозволяють пояснити, чому нерідко дуже потужний зовнішній вплив на систему виявляється набагато менш ефективний, ніж у тисячу разів більш слабкий, і навпаки. Згідно з традиційними підходами керуючий вплив на що-небудь залежить головним чином від величини витрачених енергії і зусиль. Але насправді він має бути не стільки сильним, скільки резонансним, тобто максимально погодженим з властивостями керованої системи. Як відомо, прагнення до граничної керованості, централізації, насильницької переробки всього вже привели наше суспільство до глибокої кризи. Зусилля правлячої влади виявилися марними, оскільки йшли в розріз з власними тенденціями саморозвитку суспільства.

У цьому сенсі одне з найбільш важливих завдань кримінології – знайти ті «больові точки» соціального організму, вплив на які максимально сприяв би моральному оздоровленню і соціальному прогресу суспільства, більш успішній протидії злочинності.

Також можна вести мову про можливості синергетичного підходу при вивченні динаміки злочинності, адже саме цим показником найчастіше користуються при аналізі та прогнозуванні злочинності. Динаміка відображає зміну стану і структури злочинності протягом того або іншого часового періоду. Дослідниками останнім часом відзначено цілу низку закономірностей кількісно-якісних показників, у тому числі аналізується циклічність динаміки злочинності [11, с. 53-54]. Найбільш часто використовується такий метод прогнозу злочинності як поширення тенденцій злочинності минулого і сьогодення на найближче майбутнє (екстраполяція). При розробці екстраполяційного прогнозу зазвичай виходять з того, що соціальні, економічні, демографічні та суто кримінологічні явища і процеси в основі своїй

збережуться більш-менш незмінними в прогнозованому майбутньому [14, с. 455-456].

Разом із тим традиційна кримінологія не може достатньою мірою пояснити процеси зміни синусоїдального циклу розвитку злочинності циклом різкого, обвального зростання злочинності, як це спостерігалось наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. [Там само, с. 21]. Подібні процеси можуть бути проаналізовані за допомогою синергетичного підходу.

Синергетика допоможе пояснити, як окремі злочини (мікрорівень) впливають на зміну такого соціального явища як злочинність (макрорівень). Це все вимагає зміни кримінологічних підходів до розуміння природи й сутності злочинності.

Отже, синергетика має потужний евристичний потенціал в кримінології. У світлі синергетичного уявлення про соціум та його інститути злочинність та система запобігання й протидії їй виступають як відкрита для різноманітних впливів самоупорядкована й самоврегульована нелінійна система, яка перебуває у стані постійного обміну речовиною, енергією та інформацією з іншими напрямками соціального реагування та управління, з суб'єктами та об'єктами соціальної взаємодії тощо. Такий методологічний підхід уявляється найбільш вдалим і для комплексних кримінологічних досліджень, і для вивчення та вдосконалення системи запобігання та протидії злочинності як самостійного напрямку соціального впливу та соціальної реакції на злочинність.

Список літератури:

1. *Аванесов Г. А.* Теория и методология криминологического прогнозирования / Г. А. Аванесов. – М., 1972; *Лунев В. В.* Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / В. В. Лунев. – М., 1997. – С. 455-456.
2. *Антонян Ю. М.* Психологическое отчуждение личности и преступное поведение / Ю. М. Антонян. – Ереван, 1987. – С. 62.
3. *Венгеров А. Б.* Синергетика и политика / А. Б. Венгеров // *Общественные науки и современность.* – 1993. – № 4. – С. 55–69.
4. *Венгеров А. Б.* Синергетика, юридическая наука, право / А. Б. Венгеров // *Советское государство и право.* – 1986. – № 10. – С. 36–45.
5. *Венгеров А. Б.* Теория государства и права : учеб. [для юрид. вузов] / А. Б. Венгеров. – 8-е изд., стер. – М. : Омега-Л, 2011. – 607 с.

6. Голик Ю. В. Уголовно-правовое стимулирование позитивного поведения: вопросы теории / Ю. В. Голик. – Новосибирск : Изд-во Новосибирск. ун-та, 1992. – С. 65.
7. Джужа О. М. Щодо можливості вивчення правових явищ з позицій синергетики / О. М. Джужа, Ю. Ю. Орлов, Р. А. Калюжний // Право і суспільство : наук. журн. / гол. ред. М. В. Корнієнко. – Дніпропетровськ.: 2009. – Вип. 2. – С. 3–12.
8. Князева Е. Н. Случайность, которая творит мир (новые представления о самоорганизации в природе и обществе) / Е. Н. Князева // Знание, философия и жизнь. – 1991. – № 7. – С. 3–31.
9. Корунчук Л. А. Проблемы використання синергетичного підходу при дослідженні правових явищ / Л. А. Корунчук // Часопис Київ. ун-ту права. – 2011. – № 3. – С. 58–62.
10. Лукашевич С. Ю. Синергетична методологія в сучасній кримінології / С. Ю. Лукашевич // Сучасні стратегії запобігання і протидії злочинності в Україні (пам'яті проф. І. М. Даньшина) : наук. зб. – Х., 2012. – Ч. 1: Теоретичні засади сучасної кримінології. – С. 12–14.
11. Номоков В. А. Организованная преступность: тенденции, перспективы борьбы / В. А. Номоконов. – Владивосток, 1999. – 304 с.
12. Туманов Г. А. Организация как функция государственного управления / Г. А. Туманов // Советское государство и право. – 1986. – № 1. – С. 40-41.
13. Честнов И. Л. Правопонимание в эпоху постмодерна / И. Л. Честнов. – СПб., 2002. – 272 с.
14. Шакур В. І. Онтологічний вимір в кримінології / В. І. Шакур // Шлях до кримінології. Пам'яті А. П. Закалюка : зб. матеріалів / НАПрН України. Координаційне бюро з проблем кримінології та кримінологічних досліджень. – К. ; Запоріжжя : КПУ, 2010. – 188 с.
15. Шишкин В. В. Синергетический подход в теории права : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. В. Шишкин. – Н. Новгород : Нижегород. Акад МВД России, 2007. – 20 с.
16. Шундигов К. В. Синергетический подход в правовой науке: проблемы адаптации / К. В. Шундигов // Правоведение. – 2008. – № 1. – С. 145–156.

Лукашевич С. Ю., Груба Д. И. Место синергетической парадигмы в правовых и криминологических исследованиях.

Проанализированы возможности применения положений и принципов синергетической парадигмы как методологической основы правовых исследований вообще, так и криминологических в частности. Высказано допущение, что на основании синергетического подхода возможно существенное усовершенствование системы предупреждения и противодействия преступности как на общесоциальном, так и на специально-криминологическом уровнях.

Ключевые слова: синергетика, методология, криминология, предупреждение преступности.

Lukashevich S., Gruba D. Place of the synergetic paradigm in legal and criminological researches.

Possibilities of application of provisions and the principles of a synergetic paradigm both methodological bases of legal researches in general, and criminological in particular are analysed. The assumption that on the basis of synergetic approach probably essential improvement of system of the prevention and counteraction of crime both on all-social, and on special and criminological levels is stated.

Key words: synergetics, methodology, criminology, crime prevention.